

DE ECONOMISCHE POSITIE VAN DE VROUW IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF.

Een ruwe schets.

Eén van de centrale doelstellingen van de vrouwenbeweging is altijd de bevordering van de economische zelfstandigheid van vrouwen geweest. Een baan en een eigen inkomen gelden als sleutel tot deze zelfstandigheid. Maar wat is van deze doelstelling terechtgekomen, en wat zijn de verdere vooruitzichten? Een periode van economische crisis en het in vele landen gevoerde restrictieve overheidsbeleid vormen niet bepaald een gunstig klimaat voor de uitbreiding van de werkgelegenheid van vrouwen. En wat het verdere verloop en de gevolgen van de 'derde industriële revolutie' zullen zijn, is allerminst duidelijk.

De meningen over de toekomst van de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt lopen dan ook sterk uiteen. Aan de ene kant zijn er studies die op basis van statistieken over de ontwikkeling van de vrouwenparticipatie tijdens de afgelopen eeuw het einde van het 'kostwinner-systeem'(1) voorspellen. Aan de andere kant zijn het vooral onderzoeken uit de hoek van de vakbeweging die de positie van de werkende vrouw door de jongste en nog te verwachten technologische veranderingen juist bedreigd zien.(2) Beide standpunten kunnen op reële mogelijkheden wijzen. Het is nauwelijks aannemelijk dat de erosie van de traditionele geslachtsrollen weer ongedaan gemaakt wordt. Steeds minder vrouwen aanvaarden de rol van huisvrouw als natuurlijk en steeds meer vrouwen ambiëren een betaalde baan.(3) Er dreigt echter in de komende jaren door de toepassing van de micro-electronica een afbraak van de werkgelegenheid in die sectoren en beroepen, waarin traditioneel veel vrouwen werkzaam zijn, dus in kantoren, bij banken en in het grootwinkelbedrijf. Bovendien raakt ook de flexibilisering van de arbeidsverhoudingen en de arbeidstijd in de eerste plaats vrouwen.

Of er uiteindelijk sprake zal zijn van een verbetering van de economische positie van de vrouw als gevolg van haar verdergaande emancipatie dan wel van een verslechtering van haar positie op de arbeidsmarkt door de recente economische malaise, zal niet in de laatste

plaats ook een politieke kwestie zijn. In ieder afzonderlijk land zullen de concrete problemen daarbij weer anders liggen. De economische positie van vrouwen is immer zeer uiteenlopend in de verschillende landen. De comparatieve inventarisatie van de verschillende nationale ontwikkelingen kan misschien enig inzicht verschaffen in de mogelijkheden van een verdere toename van de werkgelegenheid voor vrouwen.

Participatie in globale cijfers

Tabel 1 laat zien, dat sinds 1966 de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt in alle gekozen landen (4) is toegenomen. Deze toename is ook waar te nemen over de periode 1980-1985, dus over die jaren waarin de werkloosheid omhoog schoot en waarin tevens de herstructurering van de industrie en de arbeidsverhoudingen in een stroomversnelling geraakte. Deze tabel illustreert echter ook de nog steeds bestaande kloof tussen de verschillende landen onderling.

In de van oudsher sociaal-democratisch geregeerde Scandinavische landen is de participatie van vrouwen het hoogst. Zweden scoort Tabel 1: Participatiegraad en participatie-aandeel van vrouwen in 10 geselecteerde landen.

	Vrouwelijke werknemers in % van de 15-64 jarige vrouwen					Vrouwen in % van de gehele beroepsbevolking	
	1964	1970	1975	1980	1984	1964	1984
Zweden	54,0	59,4	67,6	74,1	77,2	36,7	46,8
Finland	62,9	61,4	65,6	70,1	73,8		
USA	43,7	48,9	53,2	59,7	62,8	34,4	43,7
Groot-Brittannië	48,2	50,7	55,1	58,3	58,5	34,3	41,9
Japan	56,3	55,4	51,7	54,9	57,2	39,8	39,6
Frankrijk		48,3	51,2	54,4	54,7	28,1*	35,1
BRD	49,0	48,1	49,6	50,0	49,7	37,2	38,9
België	38,6	40,2	44,0	48,2	49,8	31,3	37,8
Italië	35,5	33,5	34,6	39,6	41,0	29,1	33,1
Nederland			31,0	35,4	40,8		34,5

* 1968;

Bron: OECD, *Labour Force Statistics 1964-1984*, Parijs 1986.

met 77,2 percent twee keer zo hoog als Nederland met slechts 40,8 percent. Zoals ook uit de relatief lage werkloosheidcijfers blijkt (afgezien van die van Denemarken), is het recht op arbeid in Scandinavië verregaand geïnstitutionaliseerd. Zweden is het prototype van dit model, waarin het scheppen van werkgelegenheid in het algemeen en voor vrouwen in het bijzonder, prioriteit van het sociaal-economisch beleid heeft. Het aantal arbeidsplaatsen (van mannen én vrouwen) in relatie tot de bevolking tussen 15 en 64 jaar is hier dan ook tussen 1975 en 1984 ondanks crisis en bevolkingsgroei nog van 71,2% tot 79,0% gestegen (Finland: 70,9% - 73,6%, Noorwegen: 68,1% - 74,0%, USA: 63,0% - 67,9%; als contrast België: 61,0% - 55,6%, Nederland: 54,3% - 51,0% en West-Duitsland: 65,2% - 59,0%).(5)

Eén fundament van de deelname van vrouwen aan de betaalde arbeid in Zweden is het in 1971 geïndividualiseerde belastingstelsel.(6) Dit verschaft gehuwde vrouwen een financiële prikkel om buitenshuis te werken, zelfs als het maar om weinig uren per week gaat. Het tweede fundament is gelegen in de sociale infrastructuur voor beroepsarbeid voor vrouwen. Zo was er bijvoorbeeld in Zweden (1982) voor 35 percent en in Denemarken (1981) voor 40 percent van de kinderen van 0-3 jaar (in België (1980) was het betreffende percentage 15,9) en voor 33 percent respectievelijk 55 percent van de kinderen van 3-6 jaar opvang voor de gehele dag.(7) Daarnaast zijn er de gunstige moederschaps- dan wel ouderschapsregelingen, het dag-onderwijs met maaltijden op school en de strikte antidiscriminatiewetgeving als elementen van deze infrastructuur. Tenslotte is het te vermelden waard dat Scandinavië sterk gesecculariseerd is, waardoor godsdienstige definities van de geslachtsrollen slechts weinig invloed hebben.

In Italië en Nederland lijkt de invloed van de godsdienst daarentegen bepalend voor de zeer lage participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Was het in Italië het katholicisme, in Nederland was het een calvinistische gezinsideologie die de (getrouwde) vrouw traditioneel aan huis en haard heeft gebonden. Pas in het afgelopen decennium is hierin verandering gekomen en is de participatiegraad in deze landen met 30 percent relatief sterker gestegen dan in de andere landen. Uit tabel 2 valt op te maken dat vrouwen van de leeftijd tussen 25 en 54 jaar deze groei bijna geheel voor hun rekening hebben genomen. In Nederland vond de groei van de vrouwenparticipatie zelfs uitsluitend plaats in deze leeftijdscategorie, waarin zich ook het grootste gedeelte van de gehuwde vrouwen bevindt. Een mogelijk verklaring hiervoor is, dat vanwege de daling van de lonen in Nederland in het begin van de tachtiger

jaren nogal wat vrouwen een betaalde baan zijn gaan zoeken om het gezinsinkomen op peil te houden.(8)

Tabel 2: Participatiegraad van vrouwen (in %) naar leeftijdsgroepen.

	15-24 jarigen			25-54 jarigen			55-64 jarigen		
	1966	1975	1985	1966	1975	1985	1966	1975	1985
Zweden	60,2	66,2	66,4	57,4	74,3	88,9	42,2	49,6	59,9
Finland	53,4	48,9	54,9	68,7	78,0	86,7	50,4	44,4	52,9
USA	46,1	57,1	63,7	45,9	55,0	69,5	40,9	40,7	41,7
GB	61,0	56,4	63,1	49,9	61,3	67,0	37,1	40,3	34,1
Japan*	52,1	45,6	43,2	56,3	52,3	60,3	45,9	43,7	45,3
Frankrijk	51,5	45,6	40,3	45,8	57,3	68,9	40,5	35,9	31,0
BRD	67,7	58,6	53,3	45,9	51,6	56,4	30,5	24,8	23,9
Italië	36,6	31,6	40,7	28,0'	31,3'	43,8	13,4"	8,5"	10,5"
Nederland		49,1	48,8		28,7	46,8		14,3	14,5

* In Japan was de participatiegraad van de 65-jarigen en oudere vrouwen in 1985 nog meer dan 15%.

' = 25-59

" = 60-64

Bron: OECD, *Labour Force Statistics 1965-1984*, Parijs 1986.

Ook in de andere landen vond de groei van de economische vrouwenparticipatie vooral plaats in de leeftijdsgroep van 25-54 jaar.(9) Het meest in het oog springend zijn ook hier weer de percentages voor Zweden (88,9) en Finland (86,7). In de leeftijdsgroepen van 15-24 en van 55-64 jaar zijn de veranderingen daarentegen minder opzienbarend. Gedeeltelijk zijn ze zelfs negatief. In de groep van 15-24 jaar heeft dit te maken met het gestegen aantal jaren onderwijs dat men op deze leeftijd geniet, al is het 'jobben' van studenten en scholieren in met name de Verenigde Staten juist toegenomen. In de groep vrouwen van 55-64 jaar houdt de stagnatie of de achteruitgang (een uitzondering is Zweden) van het aantal vrouwen met een betaalde baan verband met de verlaging van de pensioensgerechtigde leeftijd en met de pre-pensionering, vergelijkbare regelingen, die sinds de jaren zeventig onder meer met het oog op de stijgende werkloosheid zijn geïntrodu-

ceerd.

In het algemeen is de omvang van de dienstensector een belangrijke factor voor de verklaring van nationale verschillen in de deelname van vrouwen aan de betaalde arbeid en in het bijzonder voor de verklaring van verschillen tussen landen met voor het overige ongeveer vergelijkbare voorwaarden. De traditionele scheiding tussen mannen- en vrouwenberoepen blijkt namelijk nog steeds intact te zijn (zie tabel 3). Dit houdt in, dat hoe groter de dienstensector is, hoe ruimer de mogelijkheden zijn voor vrouwen om aan het arbeidsproces deel te nemen. Hoeveel vrouwen uiteindelijk in de dienstensector aan de slag komen, is weer afhankelijk van de omvang van het sociale ofwel het 'zachte' segment: de verzorgende en opvoedende banen (welzijn, gezondheidszorg, onderwijs). Het daar te verrichten werk sluit immers nauw aan bij de heersende ideeën over vrouwelijkheid.

Tabel 3: Vrouwelijke werknemers per economische sector in % van de vrouwelijke beroepsbevolking 1964-1984.

	Landbouw en visserij		Industrie		Diensten	
	1964	1984	1964	1984	1964	1984
Zweden	8,6	2,9	23,5	14,1	67,8	83,0
Finland	31,6	9,9	20,7	20,1	47,7	70,0
USA	3,5	1,5	21,3	17,0	75,2	81,5
GB	2,0	1,1	33,6	18,4	64,4	80,5
Japan	32,0	10,8	24,7	28,6	43,3	60,6
BRD	16,4	6,9	34,0	26,5	49,6	66,6
België	6,2	1,7	30,1	14,9	63,7	83,3
Italië	29,5	12,5	29,9	24,6	40,6	82,9
Nederland*		0,5		12,5		87,0

* 1983 en alleen werknemers

Bronnen:

OECD, *Labour Force Statistics 1964-1984*, Parijs 1986;

voor Nederland: Eurostat, *Employment and Unemployment 3-1983*, Luxemburg 1983.

Uitgaande van bovenstaande kan in een land als West-Duitsland de

relatief kleine en weinig expansieve dienstensector als één oorzaak van de na de oorlog rond de 50 percent stagnerende participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt beschouwd worden. Bijzonder sterke ideologische bindingen van vrouwen aan de rol van huisvrouw zijn hier net zo min gegeven als in Groot-Brittannië, Frankrijk of de Verenigde Staten, waar aanzienlijk meer vrouwen deelnemen aan de betaalde arbeid. De Westduitse dienstensector absorbeert echter slechts de helft van de beroepsbevolking, Groot-Brittannië ongeveer tweederde en de Verenigde Staten zelfs 70 percent. Bovendien is de sociale dienstensector met 11 percent van de beroepsbevolking (tegen 15 percent in Groot-Brittannië, 18 percent in de Verenigde Staten en 26 percent in Zweden) ook relatief onderontwikkeld.(10) In België tenslotte is de dienstensector aanzienlijk omvangrijker dan in West-Duitsland (66,8% versus 53,1% volgens de OECD in 1984), de participatiegraad van vrouwen is echter ongeveer gelijk. Waarom de participatiegraad ondanks relatief gunstige voorwaarden in België - waar ook de kinderopvang een grotere capaciteit heeft dan in West-Duitsland - aan de lage kant is, valt zonder nader onderzoek niet te zeggen. Een aan Ierland, Italië en Nederland vergelijkbare dominantie van godsdienstige gedefinieerde geslachtsrollen is immers ook niet gegeven.

In de Verenigde Staten, waar volgens *The Economist* van 23-8-1986 vrouwen bijna driekwart van de sinds 1979 nieuw gecreëerde arbeidsplaatsen bezetten, vond de groei van de vrouwenbanen voor een groot gedeelte plaats in de slecht betaalde segmenten van de commerciële dienstensector, bijvoorbeeld in de recentelijk uitdijende 'fast-food'-ketens, de 'MacDonalds-economy'.(11)

Een geval apart is Japan. De deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt is hier met 57,2 percent in 1985 (in 1966 al met 56,2 percent) weliswaar relatief hoog, maar deze cijfers moeten anders geïnterpreteerd worden dan vergelijkbare cijfers van Westerse landen. Zo behoort in Japan 20,5 percent (in 1984) van de buitenshuis werkende vrouwen tot de categorie van de meewerkende familieleden (ter vergelijking: België 7,8 percent; USA 0,9 percent; Zweden 0,6 percent) en bovendien werkt 13 percent van de vrouwen zelfstandig ofwel "on their own account" (België 9,5 percent; USA 6,0 percent; Zweden 4,2 percent).(12) Meewerkende familieleden kunnen echter nauwelijks als onafhankelijke economische subjecten beschouwd worden en bovendien wijst het percentage van deze categorie op een omvang van de traditionele middenstand zoals die in Noordwest-Europa en Noord-Amerika in de jaren vijftig bestond. Achter de label 'zelfstandig' en 'werkend voor

eigen rekening' gaat het grote aantal 'zelfstandige' thuiswerkers schuil, dat zo karakteristiek is voor de 'flexibele' Japanse arbeidsmarkt. De Japanse economie wordt gekenmerkt door een dualiteit. Aan de ene kant treft men er de grote, moderne, op export georiënteerde industrieën aan, waarin de overwegend mannelijke werknemers in 'vaste dienst' zijn. Aan de andere kant zijn er de vele kleinere bedrijven die voor de binnenlandse markt produceren en veelal als leverancier afhankelijk zijn van de grote ondernemingen. In deze kleine bedrijven liggen de lonen aanzienlijk lager en is van vaste dienstverbanden geen sprake. Hier werkt de meerderheid van de Japanse vrouwen. De 'zelfstandige', individuele leveranciers vervolmaken dit beeld.(13)

Economische emancipatie?

Wil men nu weten in hoeverre de participatie van de vrouw op de arbeidsmarkt een uitdrukking is van haar economische autonomie, dan moet men erachter zien te komen in welke mate beroepsarbeid van vrouwen financiële onafhankelijkheid mogelijk maakt. Het niveau van deeltijdwerk van vrouwen (zie tabel 4) en van de lonen van vrouwen in relatie tot die van mannen (zie tabel 5) zijn hiervan de indicatoren.

Tabel 4: Deeltijdwerk van vrouwen 1973-1983.

	In % van de vrouwelijke werknemers			In % van de parttimers		
	1973	1979	1983	1973	1979	1983
Zweden	38,8	46,2	46,2	88,0	85,2	84,6
Finland	10,5	10,6	12,5	72,8	74,7	72,1
USA	23,8	24,1	23,3	68,4	69,8	70,3
GB	39,1	39,0	42,4	90,9	92,9	89,6
Japan	14,7	18,4	21,1	60,9	64,5	70,7
Frankrijk	14,7	17,0	20,1	77,9	82,0	84,6
BRD	24,4	27,6	30,0	89,0	91,6	91,6
België	10,2	16,5	19,8	82,3	89,3	84,0
Italië	14,0	10,6	9,6	58,4	61,4	64,8
Nederland	26,2	31,7	50,3	80,2	82,5	78,4

Bron: OECD, *Employment Outlook 1986*, Parijs 1986.

Tabel 4 illustreert, dat de overgrote meerderheid van de werknemers met een deeltijdbaan van het vrouwelijk geslacht is. Dat loopt op van (in 1983) 64,8 percent in Italië tot maar liefst 91,9 percent in West-Duitsland. In verband met de vraag naar de economische zelfstandigheid van vrouwen is het aantal vrouwen met een deeltijdbaan in relatie tot het geheel van de werkende vrouwen echter van groter belang. Het blijkt dat in 1983 in Nederland de helft en in Zweden bijna de helft van de vrouwen een deeltijdbaan heeft (daarnaast kunnen ook Groot-Brittannië met 42,4 percent, Noorwegen met 54,8 percent en Denemarken met 44,7 percent genoemd worden). Dit betekent dat juist in de Scandinavische landen, waar de vrouwenparticipatie het hoogst is, ook het deeltijdwerk van vrouwen de grootste omvang heeft. Alleen Finland met in 1983 slechts 12,4 percent vrouwen die in deeltijd werken, vormt een duidelijke uitzondering. Hieruit kan men concluderen, dat gerekend in mensjaren niet Zweden maar Finland het land met de hoogste participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt is.

Evenals in Frankrijk, Japan en de VS is ook in België deeltijdarbeid van vrouwen relatief gering. In Italië speelt werken in deeltijd zelfs maar een marginale rol. Dit in schril contrast tot Nederland, waar de relatieve verdubbeling van het aantal in deeltijd werkende vrouwen tussen 1973 en 1983 erop wijst dat de groei van de vrouwenparticipatie in dit decennium hier uitsluitend door de toename van deeltijdbanen tot stand is gekomen. Maar ook voor de meeste andere landen geldt dat het aantal gehele arbeidsplaatsen in de jaren tachtig nauwelijks nog toeneemt (belangrijke uitzonderingen zijn de VS, Japan en Italië) en alle groei van de werkgelegenheid - voor zover die er is - van de deeltijd-arbeidsplaatsen komt.(14)

Deeltijdwerk impliceert een lager inkomen. Bij een gemiddelde werkweek van ongeveer 20 uur (15) (wat dus ongeveer de helft oplevert van het bruto-inkomen dat men bij full-time werk verdient) kan ervan worden uitgegaan dat een groot gedeelte van de in deeltijd werkende vrouwen geen inkomen heeft dat financiële onafhankelijkheid toestaat. Het is daarom aannemelijk, dat het inkomen van vooral de gehuwde vrouw veeleer het karakter heeft van een aanvulling op het gezinsinkomen dan van een basis van economische onafhankelijkheid. Daar komt nog bij dat veel gehuwde vrouwen geen enkele mogelijkheid hebben om een volle baan te aanvaarden. Er mag dan een zekere erosie van de traditionele geslachtsrollen-identificatie hebben plaatsgevonden, tot een wezenlijke herverdeling van het huishoudelijk werk is het echter nog niet gekomen.(16) Voor de buitenshuis werkende gehuwde vrouw

betekent dit in de regel een dubbele taak van beroepsarbeid en huishoudelijk werk. Voor moeders van opgroeiende kinderen geldt dit in het bijzonder.

Het toenemende aantal vrouwen met een baan als 'afroephulp' in het grootwinkelbedrijf en de horeca is ook een belangrijk aspect van het deeltijdwerk. In Nederland zijn er tegenwoordig ongeveer 126.000 afroephulpen.

Dat is 3 percent van de werkende bevolking en 65 percent hiervan zijn vrouwen.(17) De afroephulpen werken ten hoogste 12 uur per week en kunnen geen aanspraak doen gelden op CAO-bepalingen. Zij bevinden zich dan ook in een uitermate zwakke positie in de arbeidsverhoudingen.

De in het algemeen zwakkere positie van vrouwen op de arbeidsmarkt wordt niet alleen bepaald door hun lagere participatie en hun concentratie in deeltijdbanen, maar ook doordat vrouwen nog steeds aanzienlijk lagere lonen verdienen dan mannen. Tabel 5 geeft hierover uitsluitel en toont bovendien dat de afstand tussen mannen- en vrouwenlonen (behalve in Zweden, Finland en tot op zekere hoogte ook België, waar die afstand kleiner werd, en Japan, waar de vrouwenlonen zelfs relatief daalden) in de periode 1975-1984 min of meer constant is gebleven. Na 1980 blijkt de rek er zelfs helemaal uit. Alleen België is hier een duidelijke uitzondering.

Nu laten gegevens over de industrie, waarop bovenstaande bevindingen betrekking hebben, slechts in beperkte mate conclusies toe over de economie als geheel (de cijfers in kolom 3-6 over de 'gehele economie' zijn ongeschikt voor vergelijking).(18) De constatering echter, dat de discrepantie tussen de relatieve vrouwenlonen in de afzonderlijke landen enorm is, is wel geoorloofd. In Zweden zijn de gemiddelde vrouwenlonen ongeveer twee keer zo hoog als in Japan en bereiken ze bijna het niveau van de mannenlonen. Laag zijn de relatieve inkomens van vrouwen ook in de Verenigde Staten, verrassend hoog daarentegen in Italië (vergelijkbaar voor 1984 zijn Denemarken met 85,8 percent en Noorwegen met 83,9 percent). België bevindt zich met 74,5 percent in 1984 aan de onderkant van de schaal, maar vertoont voor de jaren na 1980 tenminste een vermindering van de afstand tussen vrouwen- en mannenlonen.

De voornaamste oorzaken voor het achterblijven van de vrouwenlonen is het feit dat vrouwen de lager betaalde banen bezetten en dat vrouwen over het algemeen werkzaam zijn in bedrijfstakken waar de lonen relatief laag zijn, zoals textiel, voedingsmiddelensector en het win-

kelbedrijf. Dat vrouwen vooral te vinden zijn in de lagere salarisschalen heeft te maken met hun gemiddeld lagere kwalificatie en veelal geringere beroepservaring, hetgeen weer samenhangt met het onderbreken van de beroepsarbeid voor de opvoeding van kinderen. Bovendien is de bewuste discriminatie van vrouwen bij promoties ook nog de wereld niet uit.

Tabel 5: Gemiddelde uurlonen van vrouwen in van de uurlonen van mannen in de industrie en in de gehele economie (zonder landbouw) 1975-1984.

	Industrie			'Gehele economie'		
	1975	1980	1984	1975	1980	1984
Zweden	85,2	89,9	90,0			
Finland	72,6	75,4	77,2			
USA				.... ca. 60....		
GB	66,5	68,8	68,8	67,6	67,6	69,5
Japan*	47,9	43,6	42,8	55,8	53,8	51,8
Frankrijk	76,4	77,0	78,4	86,6	87,4	88,5
BRD	72,1	72,7	72,7	72,3	72,4	72,3
België	71,3	69,7	74,5	11,2	69,4	74,7
Italië	83,0"	84,1	84,5			
Nederland	74,7	75,3	74,2**	79,5	77,9	76,8**

* = maandlonen bij volledige werkweek

** = 1983

" = 1976

Bronnen:

International Labour Office (ILO), *Yearbook of Labour Statistics 1985*, Geneve 1985;

voor Italië: *Eurostat Review 1975-1984*, Luxemburg 1985, tabel 3.6.5., eigen berekening.

voor de USA: P. England, *The Sex Gap in Work and Wages*, in *Society*, Juli/okt. '85, p. 68.

De stagnatie en zelfs achteruitgang van de relatieve vrouwenlonen sinds het einde van de zeventiger jaren ligt naar alle waarschijnlijkheid

aan de 'micro-electronisering' van de productie en de daarmee samen-
gaande toenemende tweedeling tussen de hooggekwalificeerde werk-
nemers en de werknemers die slechts assisterende en aan de techniek
ondergeschikte arbeid verrichten. Een dwingend verband tussen deze
technologische ontwikkeling en de lonen van vrouwen (en denivelle-
ringstendensen in het algemeen) bestaat echter niet. Zweden bewijst
dit. Zweden is immers niet alleen het land met de hoogste vrouwenpar-
ticipatie en de hoogste vrouwenlonen, maar ook het land met de mees-
te industriële robots.(19)

Uit tabel 6 over de werkloosheid valt tenslotte op te maken, dat de si-
tuatie van vrouwen op dit gebied tussen 1975 en 1985 niet is verslech-
terd. Alleen in België, Frankrijk, Italië en West-Duitsland is de werkloos-
heid onder vrouwen aanzienlijk hoger dan onder mannen. Dat was
echter in 1975 ook al het geval.

Tabel 6: Werkloosheid (in %) bij vrouwen en mannen 1975-1984.

	1975		1980		1984	
	V	M	V	M	V	M
Zweden	2,1	1,3	2,3	1,7	3,3	3,0
Finland	2,1	2,3	4,7	4,7	6,2	6,0
USA	9,3	7,6	7,4	6,7	7,6	7,2
GB	1,4	4,3	4,2	6,6	8,4	13,1
Japan	1,7	2,0	2,0	2,1	2,7	2,8
Frankrijk	6,2	2,8	9,4	4,2	12,6	7,7
BRD	4,5	3,7	2,5	4,5	9,4	7,6
België	6,6	3,2	13,1	4,5	17,9	9,8
Italië	10,5	3,7	13,0	4,7	16,9	6,6
Nederland	4,7	5,4	7,1	5,5	13,5	14,2

Bron: OECD, *Labour Force Statistics 1964-1984*, Parijs 1986.

In Groot-Brittannië is de werkloosheid onder mannen daarentegen hoger dan onder vrouwen. De stelling, dat groepen met de zwakste positie op de arbeidsmarkt het zwaarst getroffen worden door de stijgende werkloosheid, gaat voor vrouwen niet zonder meer op. Dat vrouwen eerder 'genoegen nemen' met lagere lonen, deeltijdwerk of zelfs werk als afroepkracht en daarmee tegemoet komen aan de wens tot 'flexibilisering', kan kennelijk hun achterstand in kwalificatie en ervaring op dit punt compenseren, althans tot nu toe.

Slot

Voorzover de hier gepresenteerde korte schets al een algemene conclusie mogelijk maakt, luidt deze dat het niveau van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen nauw samenhangt met de specifieke politieke-economische verhoudingen en de kracht van de ideologisch-culturele tradities in de onderzochte kapitalistische landen. Waar de seksualisatie ver is gevorderd en waar een reformistische sociaal-democratische hegemonie de dreigende massawerkloosheid het hoofd kan bieden via een actieve arbeidsmarktpolitiek, daar zijn ook vrouwenparticipatie en vrouweninkomen het hoogst.

En daar lijken ook de institutionele structuren aanwezig om relatief succesvol te kunnen anticiperen op de micro-elektronische omwenteling van de economie en de daarmee samenhangende bedreiging van de werkgelegenheid voor vrouwen.(20) Deze conclusie hoeft absoluut geen idealisering in te houden van de Scandinavische landen die hier bedoeld worden, maar de kloof tussen deze landen en de overige is toch aanzienlijk.

Als de machtsverhoudingen in de andere landen niet ingrijpend veranderen, kan een soortgelijk arbeidsklimaat als het Scandinavische in deze landen echter ook niet van de grond komen. Bovendien - maar dat is een hoofdstuk apart - is het nog maar de vraag of de machtsverhoudingen, die in Zweden, Noorwegen, Finland en in mindere mate in Denemarken aan het 'Scandinavische model' ten grondslag liggen, de tegenwoordige golf van economische crisis en herstructurering wel overleven.(21)

NOTEN

1. Vgl. K. Davis, 'Wives and Work. The Sex Role Revolution and Its Consequences', in *Population and Development Review* 10, nr. 3, 1984, p. 404.
2. Zie bv. K. Roozmond/M. Ruimschotel, 'Nieuwe technologieën en de positie van vrouwen', in R. v. Tulder (red.), *Touwtrekken om technologie*, Amsterdam 1986, p. 50 e.v.
3. Vgl. de enquête van de Commissie der Europese Gemeenschappen: 'Vrouwen en mannen van Europa in 1983', in *Vrouwen van Europa*, Supplement 16, Brussel 1984.
4. We beperken ons in de tabellen tot een tiental landen, waarin naast de grootste OECD-landen een aantal landen - waaronder Nederland - zijn opgenomen, die door een specifieke positie van de vrouwen op de arbeidsmarkt gekenmerkt zijn. Bovendien zijn de beschikbare statistische gegevens over vele andere landen nogal gebrekkig. Wat de participatiequote van vrouwen betreft valt over hier niet vermelde landen in het kort het volgende te zeggen: Denemarken en Noorwegen bezetten een plaats tussen Zweden en de VS; Canada is vergelijkbaar met de VS; Portugal met Groot-Brittannië; Australië, Nieuw-Zeeland, Oostenrijk en Zwitserland met West-Duitsland; en Griekenland, Ierland, Luxemburg en Spanje zijn vergelijkbaar met Italië en Nederland.
5. Vgl. OECD, *Employment outlook 1985*, Parijs 1985, p. 25.
6. Vgl. C. Jonung, 'Sexual equality in the Swedish labor market', *Monthly Labor Review*, oct. 1978, p. 33.
7. Vgl. L. Pot, 'Kinderopvang in Europa vergeleken', in *De kleine wereld*, nr. 172, 1986, p. 8 e.v.; en voor Denemarken, B. Siim, *A Comparative Perspective on Women and the Welfare State*; paper presented at the ECPR Joint Session of Workshops, Gothenburg, april 1986, p. 52.
8. Vgl. K.W. Riechel, 'Labor Market Disequilibrium and the Scope for Work-Sharing', in *Staff Papers IMF* 33, nr. 3, 1986, p. 517 e.v.
9. Dit geldt ook voor België, waarover de OECD geen gegevens verstrekt. Zie echter Werkgroep Vrouw en Maatschappij, *Vrouwen in cijfers*, Brussel 1984, p. VIII, 7.
10. Zie voor deze cijfers M. Rein, *Women in the Social Welfare Labor Market*, Berlijn (Discussion Paper 85-18, Wissenschaftszentrum) 1985, p. 37 e.v.
11. Vgl. M. Davis, 'The Political Economy of Late-Imperial America', in *New Left Review*, nr. 143, 1984, p. 25 e.v.
12. Zie OECD, *Labour Force Statistics 1964-1984*, Parijs 1986.
13. Vgl. K. Dohse/U. Jürgens/T. Maisch, 'From "Fordism" to "Toyotism"? The Social Organization of the Labor Process in the Japanese Automobile Industry', in *Politics & Society* 1985, nr. 2; en H. Tanaka, 'Working Women in Japan', in *Equal Opportunities International*, jrg. 5, nr. 1, 1986.
14. Vgl. OECD, *Employment outlook 1985*, Parijs 1985, p. 27.
15. De *Employment Outlook* van de OECD vermeldt niets over de gemiddelde lengte van deeltijdwerk. Uit de publicatie van de Commissie van de Europese

Gemeenschappen, *Werkloosheid van Vrouwen in de Gemeenschap*, Brussel 1983, Appendix, tabel 4, valt echter op te maken dat de gemiddelde werktijd van vrouwen met een deeltijdbaan in de EG in 1981 21,5 uur bedroeg.

16. Zie hiervoor de enquête-resultaten in *Vrouwen in Europa*, Supplement 16 (noot 3).

17. Vgl. *NRC-Handelsblad* van 26-11-1986 (supplement mens en bedrijf).

18. Deze cijfers omvatten nooit de beroepsbevolking als geheel. Bij sommige landen ontbreken de ambtenaren, bij andere bepaalde groepen van de kantoorbedienden en soms ontbreken ook bepaalde bedrijfstakken.

19. Vgl. G. Therborn, *Why Some Peoples Are More Unemployed Than Others*, London 1986, p. 58.

20. Vgl. C. Gill, *Work, Unemployment and the New Technology*, Cambridge 1985, Hfdst. 6.

21. Vgl. G. Esping-Anderson, *Politics Against Markets. The Social democratic Road to Power*, Princeton 1985, Hfdst. 8.